

העמק דבר לפרשת וילך

פרק לא

פרק לא, א

א וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל:

וילך משה. עד כה היה משה מדבר ועומד במקום אחד. וקולו הולך על כל ישראל. דשכינה מדברת מתוך גרונו של משה. ואפילו תורה שבע"פ היה הבטחה בשעת מתן תורה משה ידבר והאלהים יעננו בקול כמו שביארנו במקומו. אבל סמוך למותו החל לכהות לאט לאט מאור מעלה משה רבינו. כאשר יבואר עוד לפנינו בשירת האזינו. וכאן הוחל להקטין מעלתו שלא היו עוד דבריו נשמעין על כל ישראל. וכשבא לדבר הדברים האלה אף על פי שהיה ג"כ מפי ה' אליו ולצורך ענין כאשר יבואר מכל מקום הוצרך משה להלוך בכל שבט בפ"ע וכדומה כדי שייגיעו הדברים האלה. שיבואר לפנינו. **אל כל ישראל.** כ"כ היה מהלך עד שהגיעו לכל ישראל.

פרק לא, ב

ב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם בֶּן-מְאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אֲנִכִּי הַיּוֹם לֹא-אוֹכֵל עוֹד לְצֹאת וּלְבֹא וְהָ אָמַר אֱלֹהִים לֹא תַעֲבֹר אֶת-הַיַּרְדֵּן הַזֶּה :

ויאמר אלהם. אחר שדבר הפרשה שהיא דבר ה' אליו. כחזר ופירש הדברים כמו בכל פרשיות שבתורה וזהו אמירה כמו שכתבתי ריש ס' ויקרא.

אנכי היום. לפי הפשט איננו היום ממש שמת בו. שהרי עוד בסמוך אמר לו ה' הן קרבו ימך למות. דמשמע הימים קרובים לבא. אבל לא באותו יום שמת. אלא פירש היום. העת שאני מדבר [ולפי הדרש בר"ה (יא,א) סוטה(יג,ב) שבו ביום כלתה שנה שלמה. על כן פירש היום שאמות בעוד איזה ימים משעת הדבור] ועיקר הודעה זו היא לצורך הענין.

לא אוכל עוד לצאת ולבוא. אף על פי שלא תש כחי כעת מכל מקום לצאת במלחמה ולבא בחזרה לשלום. שנמשך איזה שנים אין בכחי אפילו אם לא היה גזרת ה' בכך. רק בדרך הטבע אי אפשר ג"כ. אם לא להיפך שהיה בסיעתא דשמיא. אבל בלי אומר ודברים לא אוכל.

וה' אמר אלי לא תעבור וגו'. אמנם לעבור את הירדן הייתי יכול מדרך הטבע אחר שאני בריא. אבל ה' אמר אלי לא תעבור. והקדים שני דברים ידועים לישראל. בשביל שהודיעם שע"פ זה תשתנה הנהגתם בכבוש הארץ כאשר יבואר.

פרק לא, ג

ג ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא עֵבֶר לְפָנֶיךָ הוּא-יִשְׁמִיד אֶת-הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֶיךָ וִירְשָׁתָם יְהוֹשֵׁעַ הוּא עֵבֶר לְפָנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דָּבַר ה' :

הוא עובר לפניך. הנה ראינו בפ' זו ארבע לשונות של השגחה. הוא עובר לפניך. הוא ההולך עמך (פסוק ו). הוא ההולך לפניך (פסוק ח). הוא יהיה עמך (שם). והכל בדיוק. ויש להקדים לשון הגמרא פסחים (ז,ב) אמר שמואל כל המצות מברך עליהם עובר לעשייתן מאי משמע דהאי עובר לישנא דאקדומי הוא, אמר ר' נחמן בר יצחק דאמר קרא וירץ אחימעץ דרך הכנר ויעבור את הכושי אביי אמר מהכא ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם. וקשה, למאי אמר שמואל בלשון שנצרך לפרש. לימא קודם עשייתן או לפני עשייתן. ותו, במאי פליגי הני אמוראי בהבאת פסוקים אלו. וכי דבר חכמה יש להביא פסוק אחר. אלא על כורחך יש בזה כונה עמוקה. דלפני או קודם היה במשמע עוד שלא התחיל במצוה כלל. משום הכי אמר לשון עובר דמשמעו סמוך ממש שיאחז בידו דבר המצוה ואז יתחיל לברך. וזהו משמעות הפסוק ויעבור מלכם לפניהם. שברור שאין המלך מתחיל לילך עד שכבר כל הצבא מוכנים לצאת ועומדים על הגבול. אמנם ויעבור את הכושי עוד פירושו באופן אחר, שהרי הכושי הלך לפני אחימעץ, ואחימעץ רץ מאחוריו ועבר עליו ולפניו. והכי נמי יש להתחיל הברכה. ואח"כ לעשות המצוה ולגומרה ואח"כ לגמור הברכה. ושני הפירושים אמת, דמצוה שאפשר לעשות באמצע הברכה, כמו קשירת תפלין מילה וכדומה. יש לברך לפני התחלת המעשה. ולעשות ולגמור את הברכה. מה שאין כן מצוה שאי אפשר בכך כמו אכילת מצה וק"ש וכדומה אי אפשר אלא לברך קודם התחלת המצוה. אבל מכל מקום סמוך ממש. שיהא אוחז במצוה או בשופר. מעתה נבין הפרש בין הא דכתיב בשעת יציאת מצרים וה' הולך לפניהם יומם. וכן (במד' י, לג) וארון ברית ה' נוסע לפניהם. דמשמעו קודם שהלכו ישראל, שהרי באמת לא עשו ישראל מאומה הן בקריעת ים סוף הן בהריגת נחשים ועקבים. אבל עתה אמר משה שלא יהיה כן. אלא ה' עובר לפניך. סמוך לפעולתך. וזהו הגורם במה שלא אוכל אני לצאת ולבוא. **יהושע הוא עובר לפניך.** גם הוא לא ילך בעצמו וילחום כאשר עשה משה והרג את עוג. אלא יהושע עובר לפני ישראל שהמה בעצמם ילכו וילחמו ויהושע יהיה בראשם.

פרק לא, ד

ד וְעָשָׂה ה' לָהֶם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְסִיחֹן וְלַעֹג מְלֹכֵי הָאֲמֹרִי וְלָאֲרָצָם אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֹתָם :
אשר השמיד אותם. כבר ביארנו דהשמדה אינו כליון לגמרי. עיין לעיל ט' י"ד ובכמה מקומות. וכן היה במלחמה ז' עממין. עזר ה' היה רק להשמיד. אבל.

פרק לא, ה

ה וַנִּתְּנָם ה' לְפָנֶיכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָהֶם כְּכֹל-הַמְצֹוָה אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם :

ונתנם ה' לפניכם. שתהיו אתם המכלים. ומשום הכי הקדים משה שהוא לא יעבור את הירדן. דאלו עבר הוא אף על פי שלא היה בראש המחנה מכל מקום על פי דבריו היו כלים אח"כ. מה שאין כן כשמת, עליהם להיות נזהרים בדבר. ע"כ. ועשיתם אתם להם וגו'.

פרק לא, ו

ו חזקו ואמצו אל-תיראו ואל-תערצו מפניהם כי ה' אלהיך הוא ההלך עמך לא ירפך ולא יעזבך :

אל תיראו. שמא תפלו בידם ולא ירחמו ג"כ.

ואל תערצו. תרגם אונקלוס לא תחברון. וכן תרגם אונקלוס על ואל תחת ואל תתבר. מכל מקום ודאי יש שנוי כונות. הערצה הוא שבירת הגדוד שמוסרים עצמם ביד האויב. וכמו שכתבתי בספר שמות ט"ו ו'. ומחיתה הוא שבירת הלב בפני עצמו. על כן כשהזכיר את ישראל. הוצרך להזהירם שאפילו יראו בעצמם במעמד רע איזה גדוד פרטי. והיה אפשר למסור זה הגדוד להאויב. על זה הזהירם שלא ישברו את הגדוד בשום אופן, ויהיו בטוחים שאח"כ ינצחו המה. ועיין לעיל ז' כ"א. מה שאין כן כשבא להזהיר ליהושע, לא היה נצרך להזהיר ילא יהיה נמסר הוא להאויב, דא"כ ממילא כל מחנה ששראל בכלל. וזה לא היה עולה על הדעת. אלא נצרך להזהיר שלא יהיה לבבו נשבר בשעה שיראה המעמד שלא בטוב. והקב"ה אמר ליהושע בתחילת המלחמה אל תערוץ ואל תחת. הזהירו על שני דברים שלא ימסור איזה גדוד פרטי, אלא ימסור נפשו להציל אותם. וכן שלא יהי לבבו נשבר.

הוא ההולך עמך. השגחתו ית' הולך לפי מעשיך אם לטב אם למוטב. ופירש עמך. מיד לפי הנהגתך את ה' וכהבטחת הפסוק לצדיק. ה' צלך על יד ימינך. דמשמעו השגחת ה' היא כמו צל שפונה אחר המצל. ואף על פי דזהו ג"כ ברשעים השגחת ה' לרעה עליו לפי מעשיו. מכל מקום אינו דומה השגחתו על הצדיק. שהצל פונה על יד ימינו. דמשמעו מיד אחר מעשיו. וזהו הצלחה גדולה. שעיי"ז הוא יודע להזהר. מה שאין כן ברשעים אין נעשה פתגם הרעה מהרה. ומחמת זה באים לידו עונות יותר. וזהו דבר חנה. רגלי חסידיו ישמור. ורשעים בחשך ידמו כי לא בכח יגבר איש. ופירשו חז"ל ביומא ספ"ג (לח,ב) כל מי שעברו רוב שנותיו ולא חטא שוב אינו חוטא, שנאמר רגלי חסידיו ישמור. ולא נתפרש היאך תהיה השמירה, והרי הבחירה חפשית. אלא מסיפיה דקרא אנו מבינים. ורשעים בחשך ידמו. דפירושו שהם כמו יושבים בחשך ואינם רואים את הצל, כך אינם מבינים העונש המגיע להם באשר הוא בא לאחר זמן. אבל רגלי חסידיו ישמור בזה שהצל בא על יד ימינו. וזהו הבטחת משה לישראל שהקב"ה הולך עמם. וכן היה במעשה עכן. שנענשו תיכף ומיד כשחטאו.

לא ירפך. כשתהיה ראוי וזכאי.

ולא יעזבך. כשתהיה ראוי לעונש ודאי ירפך. אבל לא יעזבך לגמרי ח"ו. אלא עומד מרחוק מעט. [ועיין מה שכתבתי בחיבורי רנה של תורה בפסוק עד שיפוח היום וגו']. עד שמקבלים העונש ושוב חוזר הקב"ה אליהם. ועיין בספר בראשית ל"ה ה'.

פרק לא, ז

ז ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל-ישראל חזק ואמץ כי אתה תבוא את-העם הזה אל-הארץ אשר נשבע ה' לאבתם לתת להם ואתה תנחילנה אותם :
ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ. יש בזה שתי כונות כדרך משנה תורה. א' שאמר לו לעיני בני". ב' שאמר לו שיתחזק לעיני בני".

פרק לא, ח

ח וה' הוא ההלך לפניך הוא יהיה עמך לא ירפך ולא יעזבך לא תירא ולא תחת :
הוא ההולך לפניך. שהקב"ה יתראה עמך ויצוה עליך טרם תתחיל בשררות. ובזה נקרא הולך לפניך. טרם שאתה מכניס עצמך בהנהגה. ומשום הכי כשבא הקב"ה להבטיח ליהושע להלן פסוק כ"ג ואנכי אהיה עמך לא אמר לו אלא הבטחה שניה של משה.
הוא יהיה עמך. מצוי וקרוב אצלך לשמוע תפלתך. וכלשון הפסוק דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב. הכי נמי הבטיחו שישמע תפלתו. אבל הליכות ההשגחה תלוי לפי מעשה הדור. לפיכך אצל ישראל כתיב הוא ההולך עמך. וביהושע כתיב הוא יהיה עמך.
לא ירפך וגו' ואל תחת. הכל נתבאר (פסוק ו).

פרק לא, ט

ט ויכתב משה את-התורה הזאת ויתנה אל-הכהנים בני לוי הנשאים את-ארון ברית ה' ואל-כל-זקני ישראל :
ויכתוב משה את התורה הזאת. עוד לא השלימה עד שמגיע ל פסוק כ"ד דכתיב עד תמם. אבל כאן לא מיירי בהשלמת התורה. אלא כתב עד כה ותפר היריעות ונתן לכהנים. ועדיין לא צוה להניחה בארון כל זמן שלא נגמרה.
בני לוי. כבר נתבאר לעיל ח' דזה הלשון מורה דוקא ת"ח דזה מיוחד לשבט לוי בכלל. ובשביל שהכהנים קדושתם מסייע הרבה לעמל תורה משום הכי ייחד משה להם הנתניה ועדיין קשה לשון בני לוי ולא כתיב הלויים. מזה למדו חז"ל פרק הנזקין (גיטין נט,ב) דבקריאת התורה כהן ואח"כ לוי ואח"כ ישראל. (ועיין עוד לעיל סוף פרשת שופטים (כא,ה) דשם למדנו דבכל מקום שנקבצים כהנים וישראל. הלויים באמצע).
הנושאים את ארון ברית ה'. גם זה נתבאר שם (לעיל י,ח) שלא מיירי בנשיאת הארון כמשמעו. אלא כח התלמוד שהוא ארון ברית ה'.
ואל כל זקני ישראל. שגם המה משתתפים במשאה ונגשים לענין מצוין.

פרק לא, י

י ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסכות:

ויצו משה אותם. אלו היה הפירוש לכהנים וזקני ישראל לחוד. היאך נפרש (פסוק יא) לשון תקרא. ומי היה קורא. אלא אותם קאי גם על יהושע דמייירי בפרשה זו (פסוק ו) גם על הכהנים (פסוק ט). ויבאר עוד.

במועד שנת השמטה. קרא שנת השמינית שנת השמטה. משום שיותר ניכר שביתת הארץ בחוה"ס של שמינית שלא היה קציר ואסיף לפניו. מחוה"ס של שנה שביעית עצמו. שהגרנות מלאים בר.

בחג הסוכות. שלא נפרש במועד הוא ר"ה או יוה"כ שנקראים ג"כ מועד.

פרק לא, יא

א בָּבוֹא כָּל-יִשְׂרָאֵל לְרֹאוֹת אֶת-פָּנַי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגְדְךָ כָּל-יִשְׂרָאֵל בְּאֲזִנֵּיהֶם :

תקרא. לשון יחיד. מובן שדבר ליהושע. ומזה למדנו שהיא מצות המלך. אמנם לא דוקא מלך ממש, אלא הגדול שבישראל. ובשעה שלא היתה מלוכה היה הגדול כה"ג, ומשום הכי צוה גם לכהנים. אך בשעה שיש גדול מהם המצוה עליו כמו בימי יהושע. **באזניהם.** שיכנס באזניהם. היינו שיתרגמו ויבינו מה ששומעים.

פרק לא, יב

יב הִקְהֵל אֶת-הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֵיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת :

ולמען ילמדו. הדינים וההלכות שנשנו בתורה שבכתב. **ויראו את וגו'.** לא כתיב שילמדו לירא. שהרי לעיין עוד בגדולים דבר. שמבינים ביראת ה'. אלא שמיעת הפרשה בהקהל ובבית הבחירה פועל בלב ששיגו יראת ה'. **ושמרו לעשות וגו'.** יהיו עסוקים בבאור הפרשיות שבכתב. והיינו תלמוד כמו שכתבתי כמה פעמים. ובמה שהמלך מפרש בשעת קריאה ולמוד הדינים הנלמד מדיוק הפסוק. ילמדו גם המה לדקדק ולבאר את כל דברי התורה.

פרק לא, יג

יג וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלִמְדוּ לִירְאָה אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל-הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ :

ובניהם אשר לא ידעו. ללמוד הדינים והלכות. **ישמעו.** תורה שבכתב מפי המלך בהקהל. **ולמדו ליראה וגו'.** שמיעה בזה המקום הנבחר ובמעמד כל הקהל. יהיה גורם עד שהבנים ילמדו איך ליראה וגו'.

כל הימים וגו'. התועלת של הקריאה במקום הנבחר אינו מגיע אלא כל זמן שהמה בארץ ישראל. ולא כשהם בחו"ל. וכיוצא בזה איתא בפסחים רפ"ג (מב,ב) דזכות הנסכים לא היתה מועילה אלא ליין שביהודה שלא יחמיץ.

פרק לא, יד

יד ויאמר ה' אל-משה הן קרבו ימיר למות קרא את-יהושע והתיצבו באהל מועד ואצונו וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד :

הן קרבו ימיר למות וגו'. יש להבין הקדמה זו. מה היא נוגע לצווי ה' ליהושע. הלא היה אפשר שיצונו גם מכבר והיה אפשר ג"כ לצוות אחר מות משה. אבל מתחלה נבא למה שאמרו חז"ל בב"ב (עה,א) פני שמה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה. והביאור ידוע שכמו שאור הלבנה בא רק מכח החמה, כך אור יהושע זורח מאור משה. ולכאורה קשה, הרי יהושע היה נביא כמו כל הנביאים שהשיגו נבואה גם מבלי האצלת אור פני משה. אלא הענין דיהושע היה גדול מכל הנביאים בזה הפרט של תורה שבע"פ. ובזה הפרט היה מושפע ממשה שיהי זורח בכח תורה שבכתב. ובזה אמרו פני משה כפני חמה כו'. דכח אור תורה שבכתב שהיה זורח בגבורה על פני משה, נפל על פני יהושע וזרח באור כח התלמוד וכדאיתא בכמה מקומות (חולין קכד,א) אילו אמרה יהושע בן נון בפומיה לא צייתינא ליה. הרי שהוא היה הראש בזה הכח. מעתה הדבר מובן דכשם שאין הלבנה זורחת אלא בשעה שהחמה נוטה לשקוע. כך לא היה יכול יהושע לזרוח בעוד אור פני משה היה זורח בגבורה. והיינו דאיתא במדרש שתי פעמים דבר יהושע לפני משה וגער בו. האחד במעשה העגל כו'. שנית בשעה שאמר יהושע אדני משה כלאם. הודיעו לנו חז"ל כי בעוד זרח אור פני משה. לא מצא יהושע ידיו, עד שהחל אור פני משה לשקוע. אז החל לזרוח פני יהושע. וזהו דבר ה' **הן קרבו ימיר למות.** והתחיל אורו לשקוע כאשר יבואר לפנינו פסוק י"ט. על כן השעה מכוין להאציל מרוחק עליו.

קרא את יהושע והתיצבו. דבר ה' למשה היה באהל מועד. וא"כ כך היה להקב"ה לומר. קרא את יהושע והתיצב עמך. והיה משה שולח אחריו. אלא רמז הקב"ה למשה שיקרא הוא בעצמו את יהושע וכדאיתא בתענית (ז,א) ר' חני נא בר פפא רמי כתיב לקראת צמא התיו מים וכתוב הוי כל צמא לכו למים אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים כו' וזהו דבר ה' שיקראהו בעצמו [וכדאיתא ביבמות (מד,א) וקראו הם ולא שלוחן] ויבאו יחד ויתיצבו באהל מועד.

ואצונו. היה במשמע להזהיר על הנהגת ישראל. כלשון דכתיב בספר שמות ז' במשה ואהרן ויצום אל בני וגו'. אבל מלשון הפסוק להלן כ"ג ויצו את יהושע בן נון ויאמר חזק וגו' ולא כתיב לאמר כלשון הפסוק כמה פעמים. אלא הצווי הוא דבר בפני עצמו. והאמירה דבר בפני עצמה. והיינו כמו שכתבתי שהיה כאן הערה מן ה' אל יהושע איך לדקדק בקראי ולהעמיד כח תורה שבע"פ. וכך הפירוש לעיל כ"ד ח' כאשר צויתם וע"ש ובספר בראשית (ב,טז) ויצו ה' אלהים

על האדם וגו' ע"ש. אלא דשם הוא בענין אחר במה שאמר מכל עץ הגן וגו' צוה דברי קבלה היינו שבע מצות. וכאן היה הצווי דבר בפני עצמו לדקדק בקראי ולהעמיד כח התורה שבע"פ. ויאמר חזק ואמץ בהנהגת ישראל.

וילך משה ויהושע. מבואר שלא שלח משה אחריו שיבא לאהל מועד אלא הלך בעצמו ליהושע וקראו והלכו יחדיו לאהל מועד.

פרק לא, טו

טו וַיֵּרָא ה' בְּאֵהֶל בְּעֶמּוּד עֵנָן וַיַּעֲמֵד עֶמּוּד הָעָנָן עַל-פֶּתַח הָאֵהֶל :

וירא ה' באהל וגו'. בכל פרשיות שבתורה כשדבר ה' עם משה היה הענן פרוש על הכרובים בקדש הקדשים. ומשה היה עומד בין בדי ארון במקום הבליטה כמו שכתבתי בספר שמות כ"ו ל"ג. זולת כשדבר ה' עם אהרן ומרים כתיב וירד ה' בעמוד ענן ויעמוד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים ויצאו שניהם, וכמו שביארנו שם. וכן כאן כשרצה להאציל מדבריו למשה על יהושע כמו שהיה בימי שבעים זקנים דכתיב וירדתי ודברתי עמך שם, ואצלתי מן הרוח אשר עליך וגו'. משום הכי עמד פתח האהל ודבר עם משה כל המאמר הנך שוכב וגו'. ומזה הדבור נאצל רוח ה' על יהושע ויצו עליו חזק ואמץ וגו' ומכל מקום לא נשתוה אופן הדבור הזה לאופן הדבור שהיה עם אהרן ומרים. דבאהרן ומרים כתיב וירד ה' בעמוד ענן פתח האהל. משמעו שמתחלה כשירד עמד שם. מה שאין כן כאן מתחלה התראה למשה באהל. אלא שאח"כ יצא לפתח האהל. והיינו משום שהיה בא לתכלית השפעת אור תורה שבכתב שמקומו באהל מועד. על כח תורה שבע"פ שהוא מחוץ לאהל.

פרק לא, טז

טז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הִנֵּךְ שֹׁכֵב עִם-אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנָה אַחֲרַי אֱלֹהֵי נְכַר-הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָא-שָׁמָּה בְּקִרְבּוֹ וְעַזְבֵּנִי וְהִפֵּר אֶת-בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ :

וקם העם הזה וזנה וגו'. וכל הענין עד סוף פסוק כ"א. נראה עיקר המאמר נשנה שתי פעמים. וזה פלא. וגם יש שינויים דבפסוק שאנו עומדים כתיב וזנה ובפסוק כ' כתיב ופנה, ועוד הרבה שינויים כאשר יבואר לפנינו.

אבל יש לדעת דזו הפרשה הוא מאמר נבואי על שני זמנים שעבדו ישראל עבודה זרה בשני אופנים. האחד בימי השופטים עד שמואל הנביא. והב' בימי מלכי ישראל ויהודה הרשעים. ולהסביר הבדל הענינים יש להסביר על פי משל אשה הזונה אחר בעלה. שהרי ישראל נמשלו לאשה בכל מקום בנביאים ובגמרא יומא (נד,א). משל לכלה כו' ועוד הרבה. והנה יש אשה אוהבת את בעלה ורוצה שגם הוא יאהבנה ויתן לה כל צרכה אלא שמחמת שהיתה רגילה עם נואפים וסריקין והזהירה שלא תסיוח דעת מלהיות נזהרת מהם והיא לא נזהרה כ"כ ונמשכה אחריהם וזנתה במקרה, והרבה חברים רעים עושים. והבעל מקנה הרבה על זה, ומרחיק עצמו ממנה וגם מושך פרנסתה ממנה, וזה גורם לה להיות מוספת לזנות ולהתקרב

לאחרים שלא ברצונה האמיתי, אלא מחמת שבעלה מתרחק ממנה וכסבורה שבעלה שונאה בתכלית ואינו רוצה להיות עוד עמה, וא"כ היא מוכרחת ליקח את זרים. ובאמת אלו היה בה דעת היתה מבקשת את בעלה שימחול לה על זנות הראשון שזנתה במקרה מחמת חברים רעים שלא נשמרה מהם. אבל היא לא כן עשתה, אלא כל שבעלה מתרחק ממנה היא מוספת לזנות ואומרת שבעלה גורם לזה. כך היה בימי השופטים. שתחלת עבודה זרה היה משום שהיו בקרב הגויים שבעה עממין, ולא נזהרו במה שהתרה יהושע בהם ועתה הסירו את אלהי הנכר וגו' (יהו' כד, כג) כמו שכתבתי לעיל ל"ט"ו. והיה עבודה זרה זו בתורת זנות והקב"ה הרחיק עצמו מהם ודבר ה' היה יקר בימים ההם. ומזה הגיעו לעבודה זרה אפילו שאינם משבעה עממין.

אבל בימי מלכי ישראל ויהודה אחר בנין הבית היה הענין דומה לאשה שבעלה רודף אחריה באהבה יתירה, והיא מרוב שלוח אינה רוצה לסבול דרכיו וזהירות יתרה שמטיל עליה, ומבקשת דרכים שישנאה בעלה ויגרשה, וכסבורה שאם תנשא לאחר יהיה טוב לה בלי זהירות כ"כ שעליה לפני בעל זה, על כן היא עושה תועבות כאלה שלא היתה ראויה לכך לפי חין ערכה ושכלה. אלא הכל כדי שימאסנה בעלה ויפליג דעתו ממנה. ובעלה עדיין רודף אחריה, עד שאח"כ באמת אינו יכול לסבול עוד וקצף עליה ומרחיקה מביתו בתכלית הרחוק. ומשגת כמה צרות. אז בושה לשוב לבעלה וכסבורה שלא ישוב עוד לקחתה אחר שהרבתה מעשים שימאסנה.

כך היו ישראל ברוב שלוח. ורוח הקודש היה לרוב אפילו בימי אחאב כידוע אבל המה עבדו עבודה זרה ושאר תועבות כדי להכעיסו למען ירחיק הקב"ה שכינתו מהם. שקשה היה עליהם להיות נזהרים בתורה ומצות שהטיל עליהם וחשבו שכאשר יפליג הקב"ה שכינתו מהם. אז יהיה פרנסתם ע"י מלכת השמים כמו כל האומות. עד אשר קצף עיין עליהם והרחיקם. והיו מדמים שאי אפשר לקוות עוד שישגיח ה' עליהם וכדכתיב בספר ירמיה (ב, לא) מדוע אמרו עמי רדנו. וכמו שביארנו מזה בספר ויקרא כ"ו ל"ו ואילך. ועתה נשוב לסדר המקרא.

זנה. תחלת עבודה זרה היה במקרה בתורת זנות. והסיבה לזה. **אחרי אלהי נכר הארץ.** וכפרש"י גויי הארץ. ומפרש עוד **אשר הוא בא שמה בקרבו.** באשר ישראל יושב עמו. ודייק הפסוק עוד שמה. דגם ישיבת ארץ ישראל גרס לזה כדאיתא במדרש שה"ש על הפסוק רחצתי את רגלי איככה אטנפם. שאמרה כנסת ישראל שאותו המקום משיאני לעבודה זרה על כן נכשלו דהרבה שכנים עושים והמקום גורם.

ועזבני. מלהיות כרוך ודבוק באהבתי כמו שהזכירום משה ויהושע והטו את לבבכם כמו שכתבתי לעיל. כי אז לא היו נפתים אחר נכר הארץ. אבל המה עזבוני.

והפר את בריתי אשר כרתי אתו. כי אם כה תעשו להם מזבחותיהם תתוצו וגו' כדכתיב לעיל ז' ה' ובפרשת ראה (יב, ג). אבל לא רצו להפר את הברית בשלימות שלא יהא הקדוש ברוך הוא משגיח עליהם. אלא הפרו את אשר הבטיחו להקב"ה.

פרק לא, יז

יז וַחֲרָה אִפִּי בּוֹ בַיּוֹם-הַהוּא וְעִזְבֹתַיִם וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מֵהֶם וְהָיָה לְאָכַל וּמִצְאָהוּ רַעוּת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל-כִּי-אֵין אֱלֹהֵי בְּקִרְבִּי מִצְאוֹנֵי הָרְעוּת הָאֵלֶּה :

וחרה אפי בו ביום ההוא. בזמן שזנו.

ועזבתיים. למקרה בלי השגחה לטובה ובלי רוח הקודש.

והסתרתי פני מהם והיה לאכול. כמו שכתבתי שופטים ב' ט"ו בכל אשר יצאו יד ה' היתה במרעה כאשר דבר ה'. וכתוב בעזיבה והסתר פנים בלשון רבים. כי לא היו הכל שוין בזה, אלא כל אחד לפי ערכו היה בעזיבה והסתר פנים ממה שהיה ראוי להיות, וכל שיש הבדל כתוב בלשון רבים כמו שכתבתי בכמה מקומות.

ואמר ביום ההוא. בעת ההוא יהיו חושבים.

הלא כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה. בשביל שהקב"ה מסתיר פנים ממנו ומראה בזה אשר לא חפץ בנו ובעל כורחנו מוכרחים אנחנו לעבוד עבודה זרה. על כן כתיב (שופטים ג, יב) ויוסיפו לעשות הרע וגו'. והוא בשביל שלא היה בכל השנים הללו באור הנבואה ורוח הקודש.

פרק לא, יח

יח וְאֲנֹכִי הִסְתַּר אֶסְתִּיר פָּנַי בַּיּוֹם הַהוּא עַל-כִּלְהֲרַעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי פָּנָה אֶל-אֱלֹהִים אֲחֵרִים :

ואנכי אסתיר וגו'. אוסיף להסתיר פנים הרבה.

על כל הרעה אשר עשה. על מה שהם מוסיפים לעשות הרע. כך אני מוסיף להסתיר פנים. כי פנה אל אלהים אחרים. כי כ"כ עבירה גוררת עבירה עד שהגיע לעבודה זרה שאינו מאלהי נכר הארץ. אלא כלל אלהים אחרים. כמוש אח"כ עבדו את הבעלים. . . ואת אלהי ארם ואלהי צידון (שופטים י, ו). וכל זה היה אחר אשר נגררו לעבודה זרה מנכר הארץ והקב"ה הסתיר פנים מהם.

פרק לא, יט

יט וְעַתָּה כָּתְבוּ לָכֶם אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמָּדָה אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל שִׁימָה בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה-לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל :

ועתה כתבו לכם. לפי הפשט מזהיר למשה שיכתוב את השירה הזאת בספר התורה וילמדה את בני". דלא ככל פרשיות שבתורה שמתחלה דבר משה בע"פ לישראל כמו ששמע מפי הקב"ה. ואח"כ כתב אבל שירת האזינו הזהירו ה' שיכתוב ויגמור התורה וילמד את בני מתוך הכתב. כדין תורה שבכתב בזמן הזה. וכן עשה משה כמבואר להלן כ"ב ויכתוב משה וגו' ואח"כ וילמדה וגו'. ומשום הכי נהג בה משה כדין שאנו עושים לברך על התורה כשמלמדים

מתוך הכתב וברבים כדאיתא בירושלמי ברכות פ"ו ה"א מה תורה ברבים טעון ברכה. וכך עשה משה כדכתיב כי שם ה' אקרא וגו'. וכדאיתא בברכות (כא,א) והרי לא נהג משה הכי עד כה.

והטעם היינו משום שעד כה היה באופן שהשכינה מדברת מתוך גרונו. והוא דרך נסי שאין טעון ברכה, וכמו שלענין פרנסה לא התפלל במדבר מחמת שהיה הכל בדרך נס כמו שכתבתי בספר במדבר כ' י"ג. כך לא ברך על התורה בשעה שהיתה דרך נס. מה שאין כן שירת האזינו היתה קריאה מתוך הכתב ושלא בדרך נס משום הכי היתה טעונה ברכה. והיינו דכתיב להלן ל"ב מ"ד ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם הוא והושע בן נון. ולכאורה קשה היכן נצטוו יהושע בכך? אלא ודאי לא נצטוו אלא משה. ורק מחמת שלא היה הולך עוד קולו על כל ישראל. משום שלא היה בדרך נס. היה נצרך יהושע לסייעו בדבר. ומשום הכי כתיב כאן הושע באשר לא היה קורא מדעת עצמו וכמצוה מפי ה' אלא בשליחות משה. וכמו שהיה אז תלמידו והיה נקרא הושע. כל זה הגיע למשה רבינו בשירת האזינו. והוא משום שהחל אורו לכהות. עד שהגיע לפני מותו ממש. התגבר האור ואמר פרשת וזאת הברכה בע"פ. באותו כח שהיה תמיד. כדרך נר הכבה שמתלקח בעת הכבוי באותו זוהר שהיה תחילה. כל זה ביארנו פשט הכתוב ועתה כתבו דמדבר עם משה. אבל א"כ קשה לשון כתבו בלשון רבים.

והרמב"ן כתב דקאי על משה ויהושע ונסתייע מדכתיב בשעת הלמוד הוא והושע בן נון. ובמחילת כבודו דבריו תמוהים. דא"כ יותר היה לכתוב ולמדו את בני". והכתיבה היתה דוקא בעצמו. כמבואר להלן (פסוק כב) ויכתוב משה וגו'. אלא העיקר כמו שכתבתי. וכאן לא דבר ה' עדיין עם יהושע כלל. וקרוב לומר שיהושע לא שמע כל אותו הדבור שהיה עם משה. וא"כ עלינו לפרש לשון כתבו דהיינו דאיתא בסנהדרין דכ"א ב' דמכאן מוכח דמצוה על כל אחד מישראל כתיבת ספר תורה שנאמר ועתה כתבו לכם וגו'. וכבר ביארנו דדרך משנה תורה לכלול שתי כונות באזהרה אחת. והנה מדכתיב את השירה הזאת היה במשמע שכמו הצווי למשה לא היה כאן אלא בשירת האזינו כך מצוה לכל ישראל אינו אלא השירה.

[והרמב"ם ריש הלכות ספר תורה (ז,א) כתב כלומר כתבו לכם ספר תורה שיש בה שירה לפי שאין כותבין את התורה פרשיות פרשיות. וקשה טובא, דילמא יש מצוה מיוחדת בכתיבת השירה, כמו פרשיות של תפילין ומזוזות. ותו קשה, הא מחלוקת אמוראי היא בגיטין (ס,א). ויותר תמוה מדאיתא בנדרים דל"ח א' אמר ר' יוסי בר חנינא לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו, שנאמר כתב לך כו' אף כתבן שלך. פירוש למוד התורה לא ניתן אלא למשה וזרעו. ולישראל לא ניתן אלא מעשה המצות. ומקשה הא כתיב ועתה כתבו לכם את השירה הזאת. ודחי השירה לחודה. ומקשה תו מסיפיה דקרא למען תהיה לי השירה הזאת לעד. וצריך לומר דנוסחת הרמב"ם היה כתיבה לחודה. ומקשה למען תהיה לי וגו'].

אכן למדנו מסוגיא זו עיקר הענין דסיפיה דהאי קרא מוכיח על פירש המצוה ועתה כתבו לכם את השירה הזאת שהוא כל הספר תורה. ותפרש השירה הזאת בשני אופנים. על משה רבינו כמשמעו השירה הזאת. ולכל ישראל הפירוש - התורה כולה.

ויש להבין הוכחת הגמרא מסיפיה דקרא דקאי על כל התורה. ועיין פירוש הרא"ש ור"ן. ולי נראה דמשום דמיירי הני קראי בנבואה דימי שפוט השופטים. שלא הגיעו לעבודה זרה משום רוב שובע ועונג. וא"כ לא נזכר גאולתם בשירת האזינו. שהרי שמה מבואר (לב,טו) וישמן ישורון ויבעט וגו'. וזה היה בימי מלכי ישראל ויהודה הרשעים דכתיב בסמוך (פסוק כ) ואכל ושבע ודשן. ועל זה הדור כתיב בשם הגאולה כמבואר שם פסוק ל"ה ול"ו. אלא על כורחך פירש זה העד. היינו כל התורה. שמבואר בכמה קראי שיהיה בית הבחירה כמו שכתבתי בספר שמות כ"ג כ' ולהביאך אל המקום אשר הכינותי. ובספר בראשית מבואר דהר המוריה הוא ההר אשר ה' יראה. וקמת ועלית לא נתקיים עד בנין בהמק"ד ועוד הרבה קראי. ומזה היה לישראל לעד גם בימי שפוט השופטים שיגאלו מצרותיהם. ועוד יהיה להם מלך בישראל. ואח"כ יבנה בית הבחירה על מכוננו. ועל זה כתיב למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבנ"י. ומזה למדנו פירש השירה כל התורה כולה ומזה למדנו פירש רישא דקרא כתבו לכם את השירה הזאת. דקאי על התורה. וממילא למדנו שהתורה נקראת שירה. וטעם הדבר מבואר בקדמת העמק אות ג'.

ולמדה את בני"י. קאי על משה ביחוד.

שימה בפיהם. הביאור וכדאיתא בעירובין (נד,ב) ב לפסוק אשר תשים (שמות כא,א).

למען וגו'. קאי על כל התורה. ומשום הכי כתיב עוד הפעם למען תהיה לי השירה הזאת. ומה מקרא חסר למען תהיה לי לעד בבנ"י. אלא כמו שכתבתי.

פרק לא, כ

כ-כִּי-אֲבִיאֲנֹו אֶל-הָאָדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבֹתָיו זָבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ וְאָכַל וְשָׁבַע וְדָשֵׁן וּפְנָה אֶל-אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעִבְדוּם וְנֶאֱצוּנִי וְהִפֵּר אֶת-בְּרִיתִי :

כי אביאנו וגו'. אח"כ הודיע הקב"ה מה שיהיה אחר שיבנה בית המקדש. ויסדות הארץ של שבעה אומות יהיה כלה ונעקר מן הארץ, ולא יהיה עוד פתוי מאוה"ע שיעבדו עבודה זרה. אבל מכל מקום חטאו מחמת שהיה ארץ זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן. ובקשו מתוך הרחבה להפטר מעבודת ה' הנדרשת לזהירות הרבה. על כן מתחלה. **ופנה אל אלהים אחרים ועבדום.** ראו כי טוב יותר לקבל עבודה מעבודה זרה שאינו נצרך לזהירות כ"כ.

ונאצוני. הכעיסוני. השתדלו להרחיק את השכינה מישראל. ומשום הכי העמיד מנשה צלם בהיכל. ואחאב העמיד עבודת כוכבים על כל תלם. גם הרגו נביאי ה'. ואחז חתם בתי כנסיות ובתי מדרשות כדי שלא יהיו גדיים לומדי תורה. והכל כדי שתסתלק השכינה מישראל. עי' בב"ר פ' (מב,ג) וכמה מקומות.

והפר את בריתי. לגמרי שבקשו שהקב"ה לא ישגיח עליהם כלל. ויהא רק על פי השגחת מלכת שמים שהיא השמש. משום הכי לא כתיב כאן אשר כרתי אתו. דכאן בקשו להפר כל הברית וההתחברות שיש להקב"ה עם ישראל. שהוא בריתי יומם ולילה.

פרק לא, כא

כא וְהִיא כִּי-תִמְצָאן אֶתֹּרַעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעִנְתָּה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זְרַעוֹ כִּי יִדְעֵתִי אֶת-יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֲשָׂה הַיּוֹם בְּטָרָם אֲבִיאָנוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי : **וְהִיא כִּי תִמְצָאן וּגו'.** כאן לא כתיב כמו לעיל (פסוק יז) ומצאוהו רעות וגו'. דשם הודיע ה' שאף על פי שלא יהיו מכעיסים. ורק כזונים אחר עבודת כוכבים אבל לא יבקשו הסתרת פני ה'. והייתי סלקא דעתי שלא יגיע להם כל הקללות. על כן הודיע ה' שמכל מקום ימצאוהו רעות רבות וצרות. מה שאין כן בדור הזה שעשו להכעיס והרי כבר כתיב על זה התוכחה הראשונה (ויק', כו, טו) אם בחקתי תמאסון וגו' להפרכם את בריתי. ולא בא הכתוב להודיע כי יגיע להם כך. אלא כאשר יגיע להם רעות וגו'.

וענתה השירה הזאת לפניו לעד. לא כתיב לי לעד. שגם המה יודעים שבשביל רשעתם אני מענישם ולא בשביל איזה שנאה ועלילה. אלא להיפך תבא השירה לעד שבכל זה הכעס שהכעיסו. מכל מקום עם ה' המה והוא משגיח עליהם ולבסוף יגאלם. וזה היה צורך גדול להודיע כמו שכתבתי באורך בספר ויקרא שם. ותעיד השירה לפניו שלא יסיחו דעתם ממני. **כי לא תשכח מפי זרעו.** לא תאמר מה תועיל השירה אחרי שיגיעו למדרגה זו שיעשו להכעיס וימנעו תורה מישראל כמו שעשה אחז וא"כ לא ידעו מזה העד ג"כ. על זה הבטיח ה' כי לא תשכח ומפרש הכתוב על מה תעיד.

כי ידעתי את יצרו וגו'. והרי ידעתי מתחלה גם טרם אביאנו. שיהיה כן. ומכל מקום על מנת כן הנני מכניסם. וא"כ אח"כ כשהגיעו לכך. מכל מקום יגיעו ג"כ לידי גאולה. או הכי פירושו כי כמו שידעתי את יצרו וגו' ונתקיים לאמת ברור. כך הוא לעד אמת מה שכתוב בשירה לבסוף הגאולה העתידה. והיינו דברי רבי עקיבא שלהי מסכת מכות כשם שנתקיימה נבואה זו כך נתקיים נבואה זו.

פרק לא, כב

כב וְיִכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת בְּיוֹם הַהוּא וְיִלְמְדָהּ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

ויכתוב משה וגו' וילמדה את בני ישראל. עיקר הלמוד כתוב להלן וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תומם. וזה היה אחר שנגמר כתיבת הספר תורה עד תומם (פסוק כד). ואז היה אפשר להקהיל את העם ולומר השירה בברכה כמו שאמר(להלן לב,ג) כי שם ה' אקרא. אבל בספר תורה חסר אי אפשר לברך. וא"כ לא היה יכול משה מיד להקהיל קודם שהודיעו הקב"ה כל פרשת וזאת הברכה וגמר כתיבת ספר תורה עד לעיני כל ישראל כדאיתא בב"ב פ"א (טו,א). וא"כ יש להבין פסוק זה שאנו עומדים. מהו וילמדה את

ב"י. אלא כמו שכתב הרמב"ן ז"ל (פסוק כד) דמתחלה למדה את בני איש איש לשבטיהם. ונראה להוסיף שהכתוב מודיע זריזות משה. דעיקר פסוק זה אינו במקומו. שראוי היה לכתוב אחר אשר נשבעתי ויצו את יהושע וגו' שהרי כל הפרשה מיירי בדבר ה' למשה וליהושע. אלא הכתוב מספר אשר תיכף כשכלה הדבור עם משה ועדיין היה השכינה באהל מועד ומדברת עם יהושע. הוא משה רבינו סילק עצמו משם ומזדרז למצות כתיבה.

וילמדה את בני"י. עוד טרם הגיע למצות קריאת השירה לכל ישראל (פסוק ל), לימד הביאור להרבה אנשים. כדי שיבינו וישכילו מיד אחר שיקרא בתורה לכלם. ועשה כן ביחוד בפ' זו. ובאשר לא היה עוד קולו של משה משמיע לכל ישראל כמו שהיה בשעת מתן תורה והלאה שאמר ה' אז (שמ' יט, יט) משה ידבר והאלהים יענו בקול. על כן כדי שלא יטעו בפירוש הפסוק. הקדים ללמד לכמה אנשים. והמה יעמדו תיכף ומיד לכל ישראל. וכן עשה בפרשה שקודם מתן תורה כמו שכתבתי בספר שמות י"ט ו' ע"ש.

פרק לא, כג

**כג ויצו את יהושע בן-נון ויאמר חזק ואמץ כי אתה תביא את-בני ישראל אל-הארץ אשר-
נשבעתי להם ואנכי אהיה עמך :**

ויצו. הקב"ה.

ויאמר. עיין לעיל י"ד.

ואנכי אהיה עמך. נכלל בזה בין בעת טובה תהיה השגחתו עמו. בין בעת רעה כשהיו ראויים לעונש. יהיה שומע תפלתו וקרוב אליו. וכמו שכתבתי לעיל בפסוק ח'.

פרק לא, כד

**כד ויהי ככלות משה לכתב את-דברי התורה-הזאת על-ספר עד תמם :
עד תמם.** שהודיע הקב"ה אותו עד לעיני כל ישראל.

פרק לא, כה

כה ויצו משה את-הלויים נשאי ארון ברית-ה' לאמר :

את הלויים נושאי ארון וגו'. כמשמעו הלויים שנתייחדו לשאת עד כה הארון. ולמד מענינו. דכתיב בסמוך מצד ארון ברית וגו'. ומשום הכי לא כתיב הכהנים. ואף על פי דמסתמא היה המשים אלעזר שהוא העוסק גם בתחלת המשא. מכל מקום נמסר הדבר ללויים עד בוא השעה שיניח אלעזר בצד הארון.

פרק לא, כו

כו לקח את ספר התורה הזה ושמעתם אתו מצד ארון ברית-ה' אלהיכם והיה-שם בך לעד :

לקוח את ספר התורה. ולא אמר קחו. כי באמת עדיין לא הגיע השעה לכך. שהרי היה נצרך לקרוא השירה בספר תורה ברבים אלא אמר עתה שתגיע השעה להניח בצד הארון. ועיקר המאמר היה לצורך ענין הדבור הקהילו אלי כמו שיבואר.

מצד ארון ברית ה'. כבר ביארנו בספר במדבר (י, לג) עפ"י הברייתא. שלוחות השניות לא נקראו ארון ברית ה' אלא או לוחות הראשונות שנשברו. או ספר תורה. והבאנו שם מחלוקת תנאי ר' יהודה בן לקיש ורבנן. אי היה בארון שעשה בצלאל בכל משך המדבר. גם הלוחות שנשברו. או גם הספר תורה והנה לרבנן שהיו הלוחות שנשברו באותו ארון ומשום הכי נקרא ארון ברית ה' ניחא בפשיטות. אבל לר' יהודה בן לקיש דסבירא ליה דשברי לוחות הוא בארון בפני עצמו ולא נקרא ארון של בצלאל ארון ברית אלא משום ספר תורה היינו פרשיות של תורה. א"כ אין מדויק לשון מצד ארון ברית ה'. שהרי לא נקרא הכי אלא משום הספר תורה. וא"כ איך אפשר לומר על הספר תורה שיניח מצד ארון ברית ה'. אבל נראה דר' יהודה בן לקיש מודה דאחר הליכת המדבר הניחו שברי לוחות בארון שעשה בצלאל. אלא סבירא ליה דכמו במדבר הלכו שברי לוחות בארון בפני עצמן. כך היה תמיד שבשעת מלחמה נטלו השברי לוחות מזה הארון והניחו בארון השני ונשאוהו למלחמה. אבל אחר המלחמה הניחו בארון שבקדש הקודשים. והיינו דאיתא במסכת ב"ב ספ"א (יד, ב) דשברי לוחות היו בארון שבקדשי הקדשים והוכיחו מקרא דשלמה המלך. ולא כתוס' עירובין (סג, ב) דלמאן דאמר שני ארונות היה צריך לומר שהניחו השברי לוחות בימי שלמה בבנין הבית. וסבירא ליה דמאז והלאה מודה ר' יהודה בן לקיש שלא באו למלחמה. וזהו דוחק והרמב"ן בפרשת עקב הוכיח מזה דב"ב דסוויית התלמוד דלא כר' יהודה בן לקיש. ולדברינו אין שום קשיא דודאי כולי עלמא מודי בזה אלא דלר' יהודה בן לקיש היה המצוה לטלם למלחמה ולצורך מצוה רשאים ליכנס לקדש הקדשים כמו שכתבו התוס' בב"ב די"ד א'. מעתה שפיר נקרא אז זה הארון שעשה בצלאל ארון ברית ה' מחמת שהיו מונחים בו שברי לוחות.

והיה שם בך לעד. כל התורה שהשירה בכללה. וכמוש השירה לעד. ממילא כל התורה לעד. ואמר בלשון יחיד בך. ואף על פי שהחל בלשון רבים ושמתם. היינו משום שבשעה שמדבר עם האומה בכלל. מכנה אותה בלשון יחיד. אבל כשמדברים עם הרבה אנשים בשעה שאינו נוגע לשליחות הכלל. הרי הם רבים. וכך כתב הגר"א ז"ל בספר אדרת אליהו. ומשום הכי, הצווי ושמתם. לא בא מחמת שליחות של ישראל משום הכי דבר בלשון רבים, אבל בדברו והיה שם בך. הכוונה שמדבר עם הלויים בשם כל ישראל. משום הכי אמר בלשון יחיד. ועיין בסמוך.

פרק לא, כז

כז כי אֲנֹכִי יִדְעֵתִי אֶת-מִרְיָךְ וְאֶת-עֲרֻפְךָ הַקֶּשֶׁה הֵן בְּעוֹדֵנִי חִי עִמָּכֶם הַיּוֹם מִמְרִים הַיְתָם עִם-ה' וְאֵף כִּי-אֲחֲרַי מוֹתִי :

את מריך. הוא הנעשה בכונה שלא כדעת המצוה.

ואת ערפך הקשה. הוא חטא הבא מחמת הטבע. שקשה להתהלך נגד הטבע וההרגל שמונח בדעת האדם. שהוא באחורי הראש. כמו שכתבתי הראב"ע פרשת יתרו. משום הכי מכונה בלשון קשי עורף. וכמו שכתבתי בספר שמות ל"ג ג'. והקדים משה שני דברים אלו שהביאם לידי עבודה זרה להכעיס. וכמו שכתבתי לעיל (ל, טו, לא, טז) דארץ ישראל גרם לעבודה זרה מצד הטבע ומכל שכן בעת שהיו מעורבים עם ז' אומות. ומשה רבינו הזהירם בשביל זה להטות את הלב לאהבה ודבקות. והמה מרו את דברי קדשו. ולא הכניסו עצמם במעלה עליונה זו. אמנם זה לבד לא היה רע כ"כ. אבל מזה נגררו אחר הטבע הקשה שהוא קשיות עורף שתהיו רדופים אחר עבודה זרה. ומזה באו לידי עבודה זרה להכעיס.

הן בעודני חי עמכם היום. והיה נוח להיות דבוק בה' ולישא משא חסידות ואהבת ה' מצד שהיה הקב"ה משרה שכינתו בגלוי וחלה רוח הקודש בנקל על מי שרצה להתבודד ולשאוף רוח הקודש. מכל מקום **ממרים הייתם עם ה'.** לא רציתם להשתעבד תחת הנהגה עליונה זו וזה היה עיקר שליחות מרגלים כמו שכתבתי בפרשת שלח. ופירוש עם ה' אף על פי כשהייתם עם ה'. ולא עלה על הדעת לעבוד עבודה זרה ח"ו. אבל מכל מקום ממרים הייתם שלא להתנהג במעלה עליונה זו כרצון ה' שתהיו מתנהגים במדבר בזה האופן דוקא. **ואף כי אחרי מותי.** שלא יהיה קרבת ה' עמכם בשפע יתירה. וקשה מאד להרגיל הדעת לאהבת ה' ודביקות כפי ההכרח לפי השעה כמו שכתבתי. ואמר **הייתם** בלשון רבים. שלא היה המרי בהסכמת האומה בכללה. אלא רבים היו.

פרק לא, כח

כח הקהילו אלי את-כל-זקני שבטיכם ושטריכם ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בם את-השמים ואת-הארץ :

הקהילו אלי. פרש"י בשם המדרש דלא תקעו אותו היום בחצוצרות משום שנגנזו בחייו של משה לקיים מה שנאמר ואין שלטון ביום המות. ולכאורה אין מובן. הרי אמר הקהילו את כל זקני וגו' שהם ת"ח שבדור. והחצוצרות לא היו אלא לתקוע באחת ויבאו רק הנשיאים. או בשתים ויקהלו כל הקהל. וא"כ היה ההכרח להקהיל ע"י שלוחים.

אבל באמת היה גם כן המצוה שיבואו כל הקהל וכמו שכתבתי וידבר משה באזני כל קהל ישראל. והא דקאמר משה הקהילו אלי את כל זקני, לא היה אלא לזרזם לבא לשמוע תוכחה, ויהיו כל ישראל נגררים אחריהם (ויבואר לפנינו שייחד משה רבינו כן לקרוא הזקנים בשם שמים והמון ישראל בשם ארץ). והנה מה שיישב המדרש שנגנזו החצוצרות ג"כ אינו כמשמעו. שהרי נדרשים היו לעבודת המשכן. אלא הכונה הוא כמו שכתבתי בספר במדבר י' ט' שאי אפשר להריע בחצוצרות אלא במקום שיש שם ה'. ועד כה היה הארון של עץ באהל משה ושם היו פרשיות של תורה. משום הכי היה אפשר להשתמש בחצוצרות. אבל באותו יום מסר הכל ליד הלויים להניחם לארון שבקדש הקדשים כדאיתא בפ"א דב"ב. (טו, א) ושוב לא היה אפשר להשתמש בחצוצרות. והיינו שהקדים לומר ללויים לקוח וגו' ומחמת זה הקהילו

אלי וגו'. ועל זה נאמר אין שלטון ביום המות משום שמסר כל שלטי גבורתו של משה לפני מותו ללוים.

ואעידה בם. אינו מלשון עדות כמו לשון העידותי בכם היום וגו'. אלא מלשון התראה כמו (בראשית מג,ג) העד העיד בנו האיש לאמר וגו' וכן שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך. ולהלן ל"ב מ"ו אשר אנכי מעיד בכם היום. ומשום שמנהג העדים להתרות. חל על התראה לשון עדות. שאתנהג עמך כפעולת עדים. ועיקר הכונה שהוסיף משה לומר, דמלבד שבאה השירה לעד, עוד בא בזה להתרות השמים והארץ שלא ישפיעו שום ברכה אם לא על פי דבר ה' והשגחתו הפרטית. שלא כמו שסבורים ישראל שאם יסלק ה' שכינתו והשגחתו מארץ ישראל. יהיה הטבע שולט שם לטובה כמו בכל אפסי תבל, ולעולם השמים יתנו מטר והארץ תתן טל. וישפיעו יבולם. על זה התרה השמים והארץ. ובשירה יבואר דבשם שמים וארץ נכלל כל המשפיעים והמושפעים. ובזה נכלל גם השפעה רוחנית. והזהיר גדולי ישראל שישפיעו תורה ומוסר. ואת המון ישראל שיבואו לשמוע דבר ה'.

פרק לא, כט

כט כי ידעתי אחרי מותי כי-השחת תשחתון וסרתם מן-הדרך אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי-תעשו את-הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם :

כי השחת תשחתון וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם. להטות לבבכם לאהבה את ה' ומשום זה. וקראת אתכם הרעה. הרעה של עבודה זרה. או הרעה שהוא העונש שיגיע לכם ממניעת המטר וכדומה. המה יקראו אתכם. באחרית הימים. היינו בסוף אותה תקופה. וכמו שכתבתי בספר בראשית מ"ט א'.

כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם. אם נפרש הרעה של עבודה זרה הבא מצד הטבע. הפירש שעבודה זרה זו יקרא להביא לידי להכעיס. מצד עבירה גוררת עבירה. ואם נפרש הרעה של העונש. הפירוש שזה העונש יגרום שיהיה קשה עליהם לקבל השגחת ה'. על כן ירצו לעשות להכעיס כדי שיסלק ה' השגחתו לגמרי ויהיה טוב להם. וכמו שאמרו בימי ירמיה ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל. על כן הנני מתרה השמים והארץ. שתדעו מזה שאין תוחלת ותקוה להפטר מהשגחת ה' ובעל כורחכם אתם מחויבים להשתעבד לתורתו ועבודתו. כדי שתהיה השגחה לטובה.

פרק לא, ל

ל וידבר משה באזני כל-קהל ישראל את-דברי השירה הזאת עד תמם :
באזני כל קהל ישראל. שיכנסו הדברים באזניהם ושמעו הכל את דברי השירה ועיין עוד להלן ל"ב מ"ד מה שכתבתי שם.